

Ældreforsørgelse under kollektivets etik og individets moral

Det kollektive samfund er bedst egnet til at tage sig af ældreforsørgelsen, både af rationelle og af etiske grunde.

Det samfundsmæssige kollektiv har vist sig som et klart og effektivt etisk perspektiv i forhold til ældreforsørgelse i almindelighed og pensionsordninger i særdeleshed.

Det ligger i luften i denne tid, at det individuelle ansvar må på banen for at klare en fremtid med et stigende antal ældre. Pensioner og andre former for ældreforsørgelse forventes at udsætte samfundet for en ældreopgave, der bliver for stor til at kunne klares af fællesskabet! Individuelt ansvar må tage over eller i det mindste give en hjælpende hånd!

Jeg vil i denne artikel påpege, at individualisering kan gøre problemerne større, og at det er mere frugtbart at gå ind i kollektivets etiske muligheder.

Ældreforsørgelse som fællesanliggende

En historisk vurdering af dansk pensionspolitik tyder ikke på, at individuelt ansvar som selvstændig motivation har præsteret nævneværdige resultater. Ej heller ser det ud til, at individuelt ansvar vil være bedre egnet end generelle forpligtelser til at knække problematiske kurver eller løse fordelingsproblemer. Det er ikke kun den skattefinansierede folkepension, som er baseret på samfundets kollektivitet. Andre tilsyneladende private pensionsordninger med egne indbetalinger er enten regelstyrede som ATP eller motivationsstyrede som private pensionsordninger gennem skattebegunstigelser. Disse andre pensionsordningers succes må formentlig i høj grad tilskrives det kollektive engagement i dem.

Der er behov for kollektivets fortsatte engagement i pensionsordninger i en fremtid, der, som påpeget af Velfærdskommissionen, vil skulle håndtere et offentligt finansieringsproblem af en ikke ubetydelig størrelse.

Grundlæggende skal der fællesskab til at løfte en såkaldt *ældrebyrde*, uanset dennes størrelse. Et sådant fællesskab kunne være familien eller andre nære netværk, men det koster arbejdsduelles fravær fra arbejdsmarkedet. Uanset finansieringen vil det realøkonomisk være samfundet, der skal løfte, hvad der måtte være af byrder, som ældre ikke vil være i stand til selv at bære.

Samfundet vil for den almindelige borger være den sikreste investering for ældreårene under den forudsætning, at langt hovedparten af alle andre almindelige borgere handler på samme måde. Det gør de formentlig kun, hvis samfundet som et synligt etisk kollektiv gennem generelle forskrifter tilvejebringer de nødvendige grundlag her for.

Kollektiv etik og individuel motivation

I denne forstand bygger *kollektiv etik* strengt taget på kollektivets evne til at få individet til at handle *rationelt*. Kollektivet er 'etisk' ved at påvirke individet til at handle for sit eget bedste og ved at sikre, at denne handlen så også bliver til individets eget bedste, hvilket kan være vanskeligt for individet på grund af uoverskuelige sammenhænge og tidsperspektiver i forhold til et spørgsmål som pension.

Uoverskueligheden er ikke kun en udfordring for individets rationelle formlæn; det er også en reel usikkerhedsfaktor i kraft af individets egen begrænsede indflydelse eksempelvis på, hvad en pensionsopsparing i tidens fylde vil vise sig at være værd.

'Det aldrende samfund'

Den kollektive etik kan ved hjælp af incitamentet få den enkelte borger til at handle for sit eget bedste, men det er

dog ikke ensbetydende med, at truslen fra 'det aldrende samfund' automatisk forsvinder som et finansieringsproblem.

Flere ældre og ældre ældre betyder alt andet lige flere offentlige udgifter. Flere offentlige udgifter betyder højere skatter eller besparelser på ældreområdet eller andre offentlige områder. Der kan være andre grunde end rent politiske til, at øget beskatning ikke bare er den umiddelbart nemme løsning. Og når det gælder besparelser, er kun udgifter til børn, uddannelse og sygdom store nok til at kunne aflaste ældreområdet selv for sparebehovet. Men i så fald vil de erhvervsaktive opleve en merudgift eller mindre service til deres børn, unge og syge, hvilket formentlig også vil være lige så politisk uacceptabelt og samfundsøkonomisk problematisk som skatteforøgelser.

Der knyttes en del forhåbninger til arbejdsmarkedspolitiske foranstaltninger. Arbejdsdygtige uden job er en skjult reserve, som vist de fleste politiske partier nærer forhåbninger til: Flere i arbejde giver flere skatter uden øget trækprocent og betyder samtidig færre offentlige udgifter.

Men udviklingstendenserne på arbejdsmarkedet rummer vist i sig selv både problemløsninger og løsningsproblemer uden garanti for, om det bliver det ene eller det andet. Måske står vi her over for en trussel, der kan stilles op ved siden af 'ældretruslen'. Det kan være, der drysser appelsiner i turbanen fra arbejdsmarkedet til afhjælpning af finansieringsproblemer på ældreområdet, men det var nok bedre at søge en mere sikker løsning på finansieringsproblemet.

Finansieringsproblemet byrdefordeling

Både pensioner – uanset om de er skattefinansierede eller ej – og andre skat-

tefinansierede ordninger, ydelser og service til ældre betyder udgiftsstigninger på grund af flere modtagerberettigede ældre. Hverken disse udgiftsstigninger eller andre behov for samfundsøkonomiske stramninger lader sig gennemføre med fredning af en samfundsgruppe som de ældre, der er på vej til at udgøre en fjerdedel af befolkningen med rådighed over en andel af indkomster og formuer mindst svarende til denne andel. Der skal nok en del til at få de erhvervsaktive til fortsat at acceptere gratisydelser til økonomisk mere velstillede ældre som et legitimt udtryk for offentligt finansieret velfærd.

Finansieringsproblemet løses kun ved byrdefordeling. Ældregruppen kan næppe slippe for at yde et bidrag hertil. Man kan håbe på, at denne byrdefordeling alene går ud over velstand og ikke forringer velfærd. I forhold til den enkelte er det snarere en appel til moral end til rationel egeninteresse.

Kollektiv etik og individuel moral

Den kollektive etik indebærer, at individet kan stole på kollektivets tilkendegivne intentioner, og at kollektivet viser sig individets tillid værdig, når intentionerne skal indfries. Men kan den kollektive etik mere end at få de enkelte borgere til at handle i rationel egeninteresse? Kan kollektivet over for den enkelte gøre dét ansvar meningsfuldt og gældende, som kun i begrænset omfang lader sig rumme i individualitetens rationalitet eller moral?

Velfærdsdebatten i Danmark er præget af universalisme. I praksis indebærer det, at vi alle betaler til velfærdsgoder gennem skattefinansiering, og at vi alle kan nyde godt af velfærdsgoder efter gratisprincippet.

Universalismeprincippet er en form for positiv rationel egeninteresse i den forstand, at det forudsætter, at den enkelte får noget igen for sine skat-

tekroner, men ikke nødvendigvis svarende til sit skattebidrag. Princippet indebærer en opbakning til velfærdssystemet i kraft af modydelse, også selv om ydelsen kan være større end nydelsen for den enkelte.

De almene pensionsordninger i Danmark er skattefinansieret, og det er for alderspensionens vedkommende universelt forstået på den måde, at den opnås ved alder, og at kun en fortsat lønindtægt af en vis størrelse er en hindring for at få den. Det er altså ikke arbejdsmarkedet, der som sådan finansierer denne pension, og det er ikke en forudgående tilknytning til arbejdsmarkedet, der er en afgørende forudsætning for at opnå folkepension.

Politologer påstår, at universalismeprincippet sikrer den folkelige opbakning til sociale pensionsordninger og til velfærdsydelser i almindelighed. Ifølge universalitetsteorien er det vigtigt, at alle opnår ydelsen. Man oplever at få noget for sine skattekrone, og det styrker tilslutningen til ordningen og accepten af skattebyrden. Derfor er eksempelvis folkepension til alle en universalistisk mærkesag.

'Noget for noget'

Nogle økonomer tvivler på det positive aspekt af rationel egeninteresse i universalismeprincippet og fremhæver et reciprocitetsprincip, også kaldet 'noget for noget'.

Dette princip om gensidighed er på det faglige plan beskrevet som faktisk gældende for det danske velfærdssamfund af Jørn Henrik Petersen (2004), men af ham selv set som en trussel mod velfærdssamfundets værdigrundlag og overlevelse. Politisk fik det plads i en nytårstale af den nuværende statsminister som en mulig forudsætning for velfærdssamfundet.

Synspunktet er, at 'noget' skal kunne betale sig, og at 'noget' bør belønnes. Princippet bygger som oftest på, at

Ældreforsørgelse må som andre velfærdsydelser baseres på kollektivets etik og ikke overlades til mere individuelt ansvar. Men det indebærer, at kollektivet spiller sammen med individets rationelle egeninteresse, og at fælles velfærdsværdier udvikles i gensidig etisk diskurs mellem kollektiv og individ. Velfærdssamfundets fremtid er et fællesprojekt mellem samfund og menneske. Forfatteren modtog i 2004 førsteprisen i atp's jubilæumsprisopgave for et essay om borgerne og pensionen i det aldrende samfund.

Ole Nørgaard Madsen, cand scient pol, er for tiden selvaktiv senior

olenm@stofanet.dk

Idéen om en kollektiv etik bygger på anerkendelse af både individ og kollektiv som indehavere

'noget' ellers ikke - eller for sjældent - bliver gjort.

'Noget for noget' føjer sig ind i en opfattelse af, at 'Virksomheden Danmark' skal producere sig ud af problemer eller møde udfordringer med en vækststrategi. Borgere, der i særlig grad producerer eller skaber vækst, skal forkæles lidt mere end andre til gengæld for deres bidrag til samfundets velstand. Det forudsættes, at velfærd afhænger eller udspringer af denne velstand, og at fremtidens velfærdssamfund skal sikres ved personlige motivationsfaktorer og individuelle belønningssystemer. Borgerne gider ikke, hvis de ikke kan se sig belønnet for den indsats, der skal til!

Har jeg forstået Jørn Henrik Petersen ret, ville det være ønskeligt og en moralsk sikring af velfærdsstaten, om vi kunne gøre godt over for medmennesket uden forventning om en modydelse. Sådan er vi desværre bare ikke som samfundsborgere! Jørn Henrik Petersen udtrykker på et økonomisk rationalitetsgrundlag tvivl om, at individuel moral kan modstå adfærd, der underminerer velfærdsstaten. Han tror mere på reciprocitet, der i den enkeltes bevidsthed berettiger egne krav og bidragsunddragelser - som social adfærd, endog ved snyderi.

Bortset fra Statsministerens forsøg i en nytårstale spiller 'noget for noget' næppe den store rolle i dansk politik.

'Fortaleren' Jørn Henrik Petersen har måske bidraget hertil ved at gøre det til en beklagelig kendsgerning!

Universalismeprincippet har derimod stået stærkt i forestillinger om velfærdssamfundet, og politisk har alle politiske partier vist bundet sig så kraftigt til universalitetsteoretiske argumenter og løfter, at princippet hviler tungt over Christiansborg. Det kunne se ud, som om også Velfærds-kommissionen er præget heraf.

Et velfærdsteoretisk perspektiv

Over for et reciprocitetsprincip og et universalismeprincip, der begge fokuserer på motivationen på betalingsiden, står imidlertid en velfærds-teori, der forholder sig til effekten på ydelsessiden. En velfærdsteoretisk fokusering på effekten af ydelsen vil hæfte sig ved en formodning om, at en ydelse vil gøre størst nytte, der hvor behovet for den er størst. Eksempelvis vil en folkepension til økonomisk velaflagte ældre næppe afføde den helt store velfærdsoplevelse, mens omvendt en blot marginal forøgelse af folkepensionen for den gruppe, der kun har folkepensionen, forventeligt vil medføre en betydelig øget velfærdsoplevelse.

Moderne kvalitetsteoretiske overvejelser peger i samme retning: Man bør forholde sig til og om muligt begrænse variation i tilfredshed, før man interesserer sig for tilfredshedsgennem-

snittet. For den "rene" folkepensionist er folkepensionens størrelse af vital betydning, mens den for andre kan være uden synderlig betydning for levevilkår og forbrugsmuligheder.

Velfærdssamfundets fremtid

Finansieringsproblemet truer velfærdssamfundet - i hvert fald for dem, der er afhængige af det, hvis krav om universalisme og 'noget for noget' først og fremmest skal tilgodeses ved løsningen. 'Unødvendige' ydelser til alle og 'noget for noget'-belønninger for at bidrage koster og er dermed en del af finansieringsproblemet. Velfærdssamfundets fremtid afhænger af moral og uegennytte.

Kan den kollektive etik mere end at få de enkelte til at handle i rationel egeninteresse? Ganske vist er finansieringsproblemetets løsning ikke direkte afhængig af de enkeltes handlinger, men den løsning, der vælges, skal kunne accepteres af vælgerne. Også selv om mange af dem yder mere, end de selv får igen som velfærdsydelser. Der må i kollektiv etik også ligge en virkningsfuld appel til individuel moral. Velfærdssamfundet er også i denne forstand truet, hvis vælgerne kun kan motiveres af egeninteresse.

Historisk virker det besynderligt, at synet på både fællesskabet og medmennesket netop i Danmark er blevet så lidet flatterende. Danmarks nyere

af etisk potentiale og ansvar.

historie er dog præget af tænkere (fx Grundtvig) og bevægelser (fx højskoler) med positive forventninger til folket og den enkelte. Disse tanker og handlinger fik både økonomisk og samfundsmæssig betydning. Midlerne fra den gang kan næppe genoplives, men grundholdningen og menneskesynet kunne måske. I forståelse for at individet ikke udelukker fællesskabet, og at fællesskab kan være et kollektiv i samspil med individet.

Kollektiviteten behøver ikke at begrænse sig til summen af enkeltindividernes moralske formåen. Velfærdssamfundet kan bygge på en offentlig diskurs, som i kraft af netop offentligheden vil kunne tilgodese solidariske velfærdsværdier og forsvare krav om at handle i et velfærdsfællesskabs interesser. Dette kan give den enkelte incitamenter til at acceptere velfærd for medmennesket. Krav om etiske fordringer, solidaritet og moralsk ansvarlighed har en chance for at få reelt indhold gennem kollektivt institutionaliserede diskurser, hvorimod den slags formentligt har trange kår som individuelle projekter eller tanker i lønkammeret.

Kollektiv etik og individuelt ansvar

Ideen om en kollektiv etik bygger på anerkendelse af både individ og kollektiv som indehavere af etisk poten-

tiale og ansvar. Det er det kollektive ansvars manifestationer, der gør handlinger i egen interesse ansvarlige. Samtidig bliver også det sociale ansvar over for medmennesket effektivt. Dette er generelle forskrifter, der gør både et økonomisk og et socialt sikkerhedsnet for ældreårene pålideligt og rimeligt forudsigeligt.

Referencer

Petersen, Jørn Henrik (2004): "Velfærdsstatens krav til dig!".

I Jørn Henrik Petersen og Klaus Petersen: *13 udfordringer til den danske velfærdsstat*. Odense: Syddansk Universitetsforlag: 70-72

